

Intelligence gathering and state secret protection services of the Ottoman Empire in the 16th century (Review of the publication: Gurkan E. S. The Sultan's Spies: Intelligence, Sabotage, and Corruption Networks of the 16th Century. Lviv: Annetta Antonenko Publishers; Kyiv: Nika-Center, 2023. 320 p.

Oleksandr M. Kravchuk

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University

PhD in History, Associate Professor (Ukraine)

email: oleksandr.kravchuk@vspu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3504-5041>

Web of Science ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/M-6141-2018>

Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=58076695200>

Yurii A. Zinko

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi Pedagogical University

PhD in History, Professor (Ukraine)

email: yurii.zinko@vspu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4772-6082>

Web of Science ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/2516698>

Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57212411025>

Abstract.

*The article reviews the research of Emrah Safa Gürkan, a leading Turkish historian, academic, and writer specializing in the history of the Ottoman Empire and diplomacy, titled *The Sultan's Spies: Intelligence, Sabotage, and Corruption Networks of the 16th Century*. The book examines the activities of the 16th-century Ottoman secret services regarding intelligence gathering and the protection of state secrets amidst intense imperial rivalry and the great powers' ambitions to expand their influence into new territories. It is highlighted that the researcher traces the significance of intelligence in the course of Ottoman military events and reconstructs the methods and outcomes of special agencies' operations during the fierce competition for global leadership. Particular attention is paid to the author's ability to thoroughly analyze and represent the activities of intelligence and counterintelligence, portrayed as a complex, multi-layered system of agents, personal connections, and informal networks that utilized merchants, sailors, corsairs, diplomats, pilgrims, and travelers for data collection. Based on E. S. Gürkan's work, which is built upon an extensive documentary corpus from the archives of Turkey, Spain, Italy, and Austria, the article concludes that the book traces the activities of key figures in the Ottoman political and military spheres, special agencies, and intelligence and counterintelligence networks within the context of foreign espionage and the maintenance of internal security.*

Keywords: *E. S. Gürkan, Ottoman Empire, Ottoman intelligence and counterintelligence, imperial rivalry.*

Служби збору інформації та охорони державних таємниць Османської імперії XVI ст. (рецензія на видання: Гюркан Е. С. Шпигуни султана. Агентурні, саботажницькі та корупційні мережі XVI століття. Львів: Видавництво Анетти Антоненко; Київ: Ніка-Центр, 2023. 320 с.)

Олександр Кравчук

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

кандидат історичних наук, доцент (Україна)

email: oleksandr.kravchuk@vspu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3504-5041>

Web of Science ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/M-6141-2018>

Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=58076695200>

Юрій Зінко

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

кандидат історичних наук, професор (Україна)

email: yurii.zinko@vspu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4772-6082>

Web of Science ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/2516698>

Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57212411025>

Анотація.

У статті прорецензовано дослідження провідного турецького історика, академіка і письменника, фахівця з історії Османської імперії та дипломатії Емрах Сафи Гюркана «Шпигуни султана. Агентурні, саботажницькі та корупційні мережі XVI століття», у якому розглянуто діяльність таємних служб Османської імперії XVI ст. щодо збору інформації й охорони державних таємниць в умовах активного імперіалістичного суперництва та прагнення великих держав розширити вплив на нові території. Наголошено на тому, що в монографії дослідник простежує значення розвідки у перебігу військових подій держави Османів, реконструює методи й результати дій спеціальних органів в умовах гострої конкурентної боротьби провідних держав за світове лідерство. Акцентовано увагу на вмінні автора ґрунтовно аналізувати й репрезентувати діяльність розвідки та контррозвідки, яка представлена у праці як складна та багаторівнева система агентів, особистих зв'язків та неформальних мереж, які використовували для збору даних купців, моряків, корсарів, дипломатів, паломників та мандрівників. Зроблено висновок, що за матеріалами праці Е. С. Гюркана, яка підготовлена на значному документальному масиві з архівів Туреччини, Іспанії, Італії та Австрії, простежується діяльність ключових фігур османського політичного та військового середовища, спеціальних органів, мережі збору даних та контррозвідки в контексті здійснення зовнішньої розвідки та підтримання внутрішньої безпеки.

Ключові слова: *Е. С. Гюркан, Османська імперія, османська розвідка і контррозвідка, імперіалістичне суперництво.*

У XVI столітті Османська імперія перебувала на піку своєї могутності й контролювала значні території у Європі, Азії та Африці. Вона була вагомим центром світової політики та завдяки військовій силі успішно вела боротьбу з кількома сильними суперниками. У суперництві за світове панування конкуренцію їй могла скласти, хіба що Священна Римська імперія, стосунки з якою часто переростали у великі військові протистояння.

До планування військових кампаній проти своїх військово-стратегічних суперників османи активно залучали різні інституції державного апарату та розвідувальні структури, які відповідали за міжнародну безпеку та виконували розвідувальну, контрольну, охоронну та каральну функції. З огляду на таємний характер їх діяльності, дослідження історії спеціальних служб становить значну методологічну проблему. В сучасній українській історіографії відносно незначна кількість праць безпосередньо присвячена дослідженню цієї теми. У зв'язку з цим можна тільки вітати переклад українською мовою і видання у 2023 р. монографії сучасного турецького історика Е. С. Гюркана «Шпигуни султана. Агентурні, саботажницькі та корупційні мережі XVI століття».

Емрах Сафа Гюркан, випускник факультету міжнародних відносин Білкентського університету 2003 р. Там він захистив наукову роботу на тему «Османські корсари в Західному Середземномор'ї та їх місце в суперництві Османської імперії та Габсбургів, 1505–1535 рр.», науковим керівником якої був знаний турецький історик, професор Г. Іналджика, відомий українським науковцям за монографією про класичну добу Османської імперії. У 2012 р. Е. С.

Гюркан отримав докторський ступінь в Джорджтаунському університеті, захистивши дисертацію «Шпигунство в Середземномор'ї XVI століття: таємна дипломатія, середземноморські посередники і суперництво між Османською імперією і Габсбургами», підготовлену під керівництвом американського історика, професора Габора Агостона. Ця дисертація стала серцевиною книги «Шпигуни султана ...».

Піднесення Османської імперії забезпечила завойовницька політика країни, військові кампанії якої здійснювались за активної участі розвідувальних структур. Значення розвідки у перебігу військових подій держави Османів відзначає Ф. М. Емеджен, автор преамбули до монографії Е. С. Гюркана. Він ілюструє це прикладом з історії Бафейської битви 1302 р., коли сили її візантійського противника раптово наштовхнулись на турецьких вояків. Це було «пов'язано із системою «вивідування», або ж розвідницькою мережею. Не варто також дивуватися агентам, що стрімко пересувалися кочовим світом, виконуючи свої обов'язки – роздобувати й збирати новини».

Актуальність дослідження Е. С. Гюркана відзначається роллю розвідки і контррозвідки у функціонуванні Османської імперії, адже «одна з причин, чому імперія трьох континентів упродовж століть трималась на ногах, крилася в її вмінні зблизька спостерігати за військово-політичними змінами довкола». Аналізуючи історіографію Османської імперії, автор слушно вказав «на брак систематичного матеріалу, пов'язаного з османською розвідкою. ...». Це підсилює важливість дослідження. В його основу покладено не тільки архіви Османської імперії, наприклад, Архів музею палацу Топкапи, але й європейських держав (Іспанії, Італії, Хорватії), що дозволило автору реконструювати значну кількість фактів військово-дипломатичного протистояння.

Структура книги включає «Передні уваги» перекладача О. Кульчинського, «Перелік скорочень», «Подяки», «Преамбула» (її автор – Ф. М. Емеджен), «Вступ», п'ять розділів («Дві імперії, одне море: Осmano-Габсбурзька боротьба на Багр-и Сефід», «Османські шпигуни та розвідувальні операції», «Джерела османської розвідки», «Організаційна структура османської розвідки в XVI столітті», «Османська антиагентура (контррозвідка)», «Післяслово», «Джерела», «Глосарій. Словник османських термінів» (уклав О. Кульчинський), «Показчик імен і географічних назв». Наприкінці книги у невеликому тексті «Про автора» представлено Е. С. Гюркана як дослідника військово-дипломатичної історії Османської імперії.

Перший розділ монографії присвячений висвітлює сфери суперництва імперій Османів і Габсбургів на теренах Європи та на «Багр-и Сефід» (османська назва Середземного моря) в рамках імперіалістичного суперництва між двома великими наддержавами XVI ст.. Зокрема, Е. С. Гюркан згадує воєнну активність Османської імперії в Європі: захоплення Белграду (1521 р.), перемогу над угорською армією під Могачем (1526 р.), після якої й розпочалось суперництво Габсбургів й Османів, облогу Відня (1529 р.), похід на Австрію (1532 р.).

Е. С. Гюркан розкрив прояви імперського суперництва у Середземному морі, у чому опорою Османській імперії були мусульманські корсари, найвідомішим з яких був Гайреддін Барбаросса, який у 1534 р. завоював союзний Габсбургам Туніс. Також у дослідженні згадано перемогу під Превезою 1538 р., що посилила османське панування в Східному Середземномор'ї та інші битви, вторгнення на Кіпр 1570 р.. Однак поразка османського флоту у битві при Лепанто у 1571 р. призвела до зменшення активності Стамбула у Середземномор'ї. Зокрема, у 1570-х рр. кількість капітанів османських суден скоротилась з 350 до 70 осіб. Фактичне завершення суперництва Османів і Габсбургів у Середземному морі автор відносить до лютого 1581 р., коли вони уклали угоду про трирічне припинення вогню.

У другому розділі Е. С. Гюркан ознайомлює читача з окремими постатями османських шпигунів, торкається питання збирання ними інформації, подробицями відстеження новин тощо. Автор зауважив, що Османи задіявали в шпигунстві мюгтеді («той, хто навернувся до ісламу»), які часто використовували свої родинні зв'язки у країнах регіону. Також шпигунські завдання виконували османські торговці, зокрема, работорівці, вояки, моряки, корсари та інші. Наприклад, автор повідомив про відрядження Сулейманом I до Західного Середземномор'я трьох легких веслових суден – кальєте на чолі з Улуджем Алі.

Науковець оцінює османських агентів як майстрів своєї справи, адже вони «звикли мандрувати, підслуховувати та плести таємні інтриги, як того вимагало їхнє ремесло. Якщо ж вони не вагалися відверто демонструвати свою корисливість, то причина тут одна: небачена щедрість можновладців, що так заповзялися інвестувати в розвідку. Що дужче стикалися між собою імперії [Габсбургів і Османів], то частіше центральні уряди вкладали капітал у шпигунство, значно дешевше, ніж гармати, рушниці, галери та парусники».

Третій розділ присвячений розкриттю джерел османської розвідки, а саме відповіді на питання, звідки «... османи черпали новини та інформацію ...». Автор виокремлює цивільні, військові та дипломатичні групи джерел розвідувальних відомостей. Інформацію надавали також торговці та бранці, мусульмани, які врятувалися від рабства, на габсбурзьких землях –

.....
опозиційні до уряду етнічні та релігійні групи, наприклад, мусульмани в Іспанії (мюдеджджелі). Джерелом відомостей також були представники знаті Неаполя, євреї, які були «розпорошені по визначних містах Європи та Середземномор'я». Крім того, розвідувальні функції виконували дипломатичні посланці. Також Османи шукали інформаторів і агентів серед іноземних посольств (драгомани, канцеляристи).

Крім того, відзначив Е. С. Гюркан, «османська розвідка змушувала ділитися вивіданим їй агентуру васальних держав і близьких союзників», що «значною мірою розв'язували проблему, спричинену браком постійних посольств і систематичного надходження рапортів». Історик дійшов висновку, що «взаємодія цих агентурних організацій неабияк збагатила османську розвідку, оскільки ті відрізнялися обопільно й своїми рисами, і царинами діяльності. Османи невідступно вимагали від васальних держав розвідувальні дані. Як наслідок, і Ердель (осм. – Трансильванія), і Богдан (осм. – Молдова), і Крим, і Рагуза (інша назва – Дубровник) засилають шпигів на ворожі терени та звітують про розвиток подій закордоном не лише перед Стамбулом, а й перед сусідніми з ними бейлербеями». У цьому контексті доцільно зауважити, що книга Е. С. Гюркана значно виграла б за умови ширшого висвітлення контррозвідувальної діяльності зазначених частин імперії, зокрема, у протистові з українським козацтвом, що з XVI ст. істотно зросло, хоча це торкається теми дослідження лише побічно.

У дослідженні Е. С. Гюркан акцентував увагу на військово-стратегічному характері інформації, яку збирали розвідники. Вони дізнавались про ворожі плани приготування до війни, оборонні укріплення, кількість кораблів флоту супротивника та їхнє розташування. Зокрема, у книзі автор подає приклад проведення розвідувальних операцій «на легких і малих галерах типу кальєте й фирката».

Четвертий розділ розкриває організаційну структуру османських розвідки та контррозвідки в XVI ст. Автор відстоює тезу, що «у XVI столітті османська розвідка демонструє розбіжності з її європейськими аналогами у двох царинах. По-перше, османська розвідка не була організацією; вона радше функціонувала завдяки особистісним мережам, що узгоджувалося з патримоніальною будовою імперії. По-друге, брак організаційної структури перешкоджав столиці самостійно започатковувати операції в провінції, керувати ними та контролювати їх». За переконанням автора, «локальні адміністратори почувалися відносно вільно в питанні заснування власних мереж інформаторів. Натомість Стамбул, що не мав змоги безпосередньо втручатись у події, цікавився радше результатами, аніж методами». До недоліків цієї системи автор відносить «подвійні стандарти та можливість зрадництва».

Е. С. Гюркан відзначає успішність османських спеціальних служб, зокрема, наголошує на вчасному здобутті інформації із-за кордону про вагомні події, війни, завоювання, смерті визначних діячів, інтронізації тощо. Зокрема автор висновує, що інформацію в Стамбулі отримували впродовж 15 днів, а середні показники Османів були не гірші, ніж у їхніх сучасників.

П'ятий розділ описав боротьбу Османів супроти конкурентних спецслужб, показав конкретні методів стамбульських та локальних управлінців у цьому. Метою Османів було завадити супротивникам отримувати інформацію про військові й дипломатичні події в регіоні за допомогою власних шпигів та інших джерел. Для цього здійснювався контроль пограниччя, протидія ворожим шпигунам, інформаторам у війську й владі та представникам п'ятої колони шляхом вислання «з гарячих регіонів» усіх небезпечних елементів.

Важливу роль у зазначеній діяльності відіграло відправлення зі Стамбула флотилії з 12 – 16 суден, яка реалізовувала оборону морів. Їх «уповноважено забезпечувати навігацію решти суден; доправляти османських чиновників у заморські краї ... ; боротися з контрабандою й воювати з ворожими кораблями та, окрім усього, заразом і розвідувати. До речі, попервах упійманих ворожих моряків допитують, затим відсилають до столиці». Ще одним об'єктом уваги контррозвідки були європейські дипломати. Імперія обмежувала перебування постійних послів з країн Європи на своїх теренах. Також застосовувалось обмеження їхнього спілкування з мешканцями провінцій, контролювалось їх проживання у столиці, перехоплювалось дипломатичне листування. Затриманих шпигунів допитували із застосуванням тортур, покаранням більшості із них була страта.

Е. С. Гюркан не оминає певних недоліків своєї праці, що стоять недостатнього висвітлення османської дезінформаційної діяльності, секретних дій (замахи, агітація та підкуп), використання роздобутих відомостей та труднощів механізму ухвалення рішень у досліджуваній сфері.

Отже, дослідження Е. С. Гюркана аналізує важливу проблему з історії протистояння імперій Османів і Габсбургів у XVI ст., діяльності розгалуженої мережі збору інформації про супротивника та охорони державних таємниць. Ця праця залишатиметься актуальною як одна з визначальних в зазначеній царині.